

O TŁUMACZENIU PIEŚNI „MODLITWA” B. OKUDŻAWY NA JĘZYK POLSKI I FRANCUSKI

Przedmiotem niniejszych rozważań są niektóre problemy tłumaczenia popularnego i uznanego w świecie utworu B. Okudźawy pt. „Modlitwa” na język polski i francuski.

Utwór ten najpierw był zatytułowany „Modlitwa Francois Villon” ze względu na to, iż w latach sześćdziesiątych poetom radzieckim kategorycznie zakazywano modlić się i zwracać do Boga w swoich tekstach. Dlatego też w opublikowanych wersjach tego wiersza – pieśni w tytule stosowano maskę legendarnego poety francuskiego – Francois Villon.

W Polsce ten fakt jest mało znany, natomiast we francuskich opracowaniach traktujących o twórczości B. Okudźawy podkreśla się, że utwór ten znany jest zarówno pod tytułem „Tant que la terre tournera” (Пока земля еще вертится), jak również „Francois Villon” [Charrier: [http](http://)]. W polskich tłumaczeniach utwór powyższy znany jest jako „Modlitwa”, jednak powszechnie nazywany jest przez Polaków „Dopóki Ziemia kręci się”.

Należy zaznaczyć, iż jeśli chodzi o poetycką twórczość B. Okudźawy to znakomita większość jego utworów została przełożona na język polski (około 150 wierszy i pieśni) i język francuski (około 70 wierszy i pieśni), a niektóre nawet kilkakrotnie przez różnych tłumaczy. Na język polski poezję B. Okudźawy tłumaczyło wielu znanych tłumaczy, np. Z. Feddecki, I. Szenfeld, W. Dąbrowski, A. Mandalian, W. Woroszyński, J. Czech i inni. Natomiast najbardziej znanymi tłumaczeniami twórczości B. Okudźawy we Francji są przekłady Michela Duc Gonimaz oraz Jeana – Jacques Marie.

Dla Polaków sam B. Okudźawa i jego twórczość zawsze była bardzo ważna i bliska. Poeta tkwi w świadomości Polaków w niezwykle sposób. Cenimy go za prostotę słów, za prawdę, miłość i szacunek do drugiego człowieka, za to, że słuchając jego ballad pozostajemy pełni wiary i nadziei, optymizmu i spokoju. Dostrzegamy, iż był człowiekiem, który szanował i cenił wartości cenne dla polskiego narodu.

B. Okudźawa był w wielkiej przyjaźni z wieloma znanymi polskimi poetami, pisarzami, artystami, działaczami polskiej opozycji i innymi wybitnymi postaciami kultury polskiej.

Warto wspomnieć, że Polsce i Polakom poświęcił kilka utworów, w których zwraca się bezpośrednio do Polaków i do naszego kraju, np. w utworach: *Przejażdżka dorożką przez wieczorną Warszawę*, *Pożegnanie Polski*, *Przez Polskę las choinek pędzi*, czy też *O sześćdziesiątych lat Warszawy* skierowany do polskich dysydentów, jakże sławiący ich siłę i odwagę. We wszystkich tych utworach zauważamy niezwykle troskę o wspólny los Rosjan i Polaków, o przyjaźń, która na przestrzeni dziejów nie raz była poddawana różnym próbom.

B. Okudźawa przebywał w Polsce i we Francji wiele razy, ale pierwszym krajem zagranicznym, w którym był najbardziej znany była Polska. Trafił do niej wówczas, gdy wydawała się Rosjanom oknem na świat, to przez nią odkrywali Europę. Ostatni raz był w Polsce w 1993 roku, kiedy to wraz z żoną i synem odwiedził Warszawę, Wrocław i Poznań.

We Francji występował wielokrotnie ze swoimi balladami i zawsze był przyjmowany entuzjastycznie [Borrel, Castaing, 1996: 3], choć należy przyznać, że był nieco w cieniu Władimira Wysokiego, który był bardziej znany we Francji być może również dlatego, że jego żoną była Francuzka Marina Vladie. B. Okudźawa zmarł w Paryżu w 1997 roku przeżywszy 73 lata.

Autorzy francuskich opracowań podkreślają, że wiersze i pieśni B. Okudźawy zawsze mają podtekst, ukryty głęboki sens, bywały niekiedy bardzo „ostre” i trafiały w sedno. Bernard Charrier zwraca uwagę, że poeta nie był obojętnym obserwatorem rzeczywistości w jakiej żył lecz poprzez swoje wiersze i pieśni walczył ze starym reżimem [Charrier: tamże].

Spróbujmy zatem przeanalizować wersję oryginalną „Modlitwy” B. Okudźawy i tłumaczenie A. Mandaliana na język polski oraz Michela Duc Gonimaz na język francuski. Postaramy się odpowiedzieć na pytanie, czy to karkołomne przedsięwzięcie jakim z

pewnością jest tłumaczenie poezji Okudźawy powiodło się i na ile polski i francuski tłumacz zdołali odtworzyć w przekładzie bogactwo środków artystycznych zawartych w oryginale oraz zachować klimat utworu i jego ładunek emocjonalny.

Należy zauważyć, że w twórczości poety można zaobserwować swoiste cechy sprawiające kłopoty tłumaczom. Są to przede wszystkim: specyficzny (choć na pozór może wydawać się nieskomplikowany, prosty) język Okudźawy, wielopłaszczyznowość jego poezji, bogactwo środków artystycznych ze szczególnym uwzględnieniem dwuznaczności i wieloznaczności słów, metafor i przenośni, następnie obfitość elementów kulturowych w utworach i warstwa foniczna jego ballad oraz ich różnorodność wariantów [Mazur-Mierzwa, 2004: 139].

A. Mandalian – autor tłumaczeń wielu poetyckich utworów Okudźawy na język polski uważa, że aby przekazać przynajmniej część urody oryginału, tak aby nie naruszyć delikatnej materii wiersza, tłumacz (zwłaszcza gdy chciałby zachować rytmikę pierwotnego) musi niekiedy dokonywać wyborów bardzo ryzykownych [Mandalian, 1996: 250].

Jak już wspomniano wcześniej istnieją dwa tłumaczenia „Modlitwy” B. Okudźawy na język polski. Jako pierwszy przełożył ją I. Szenfeld zachowując w tłumaczeniu wcześniejszy tytuł: „Francois Villon”, drugie tłumaczenie, bardziej znane w Polsce, to tłumaczenie A. Mandaliana. Ze względu na to, że celem niniejszej pracy jest przedstawienie tłumaczeń wymienionego utworu na język polski i francuski, do analizy wykorzystujemy tylko przekład A. Mandaliana, gdyż w jednej z prac poświęconych tłumaczeniom polskim poezji B. Okudźawy dokonałam porównania dwóch polskich wersji tłumaczenia „Modlitwy” I. Szenfelda i A. Mandaliana [tamże: s. 138 – 146].

Porównajmy zatem tekst oryginalny, polski i francuski:

Пока Земля еще вертится, пока еще ярок свет,
Господи, дай же ты каждому, чего у него нет:
мудрому дай голову, трусливому дай коня,
дай счастливому денег...
И не забудь про меня.
Пока Земля еще вертится, – господи твоя власть!-
дай рвущемуся к власти навластвовать власть,
дай передышку щедрому хоть до исхода дня,
Кайну дай раскаяние...
И не забудь про меня.
Я знаю: ты все умеешь, я верую в мудрость твою,
как верит солдат убитый, что он проживает в раю,
как верит каждое ухо тихим речам твоим,
как веруем и мы сами, не ведая что творим!
Господи, мой боже, зеленоглазый мой!
Пока Земля еще вертится, и это ей странно самой,
пока ей еще хватает времени и огня,
дай же ты всем понемногу...
И не забудь про меня.

W tłumaczeniu polskim:

Dopóki nam Ziemia kręci się, dopóki jest tak czy siak,
Panie, ofiaruj każdemu z nas, czego mu w życiu brak:
mędrca obdaruj głową, tchórzowi dać konia chciej,
sygnij grosza szczęściarzom...
I mnie w opiece swej miej.
Dopóki Ziemia obraca się, o Panie nasz, na Twój znak
tym, którzy pragną władzy, niech władza ta pójdzie w smak,
daj szcudrobliwym odetchnąć, raz niech zapłacą mniej,
daj Kainowi skrucę...
I mnie w opiece swej miej,

Ja wiem, że Ty wszystko możesz, ja wierzę w Twą moc i gest,
jak wierzy zabity żołnierz, że w siódmym niebie jest,
jak zmysł każdy chłonie z wiarą Twój ledwie słyszalny głos,
jak wszyscy wierzymy w Ciebie, nie wiedząc, co niesie los.

Panie zielonooki, mój Boże jedyny, spraw –
dopóki nam Ziemia toczy się, zdumiona obrotem spraw,
dopóki czasu i prochu wciąż jeszcze wystarcza jej –
daj każdemu po trochu...
I mnie w opiece swej miej.

I w tłumaczeniu francuskim:

Tant que la terre tourne encore, tant que
la lumière est vive,
Seigneur, donne à chacun
ce qu'il n'a pas:
au sage une tête, au poltron
un cheval,
à l'heureux de l'argent...
Et ne m'oublie pas.
Tant que la terre tourne encore – Seigneur
c'est en ton pouvoir!
Donne à ceux qui veulent le pouvoir
de régner à loisir,
donne à souffler au généreux,
au moins jusqu'au soir,
à Caïn donne le remords...,
Et ne m'oublie pas.
Je le sais: tu peux tout,
je crois en ta sagesse,
comme un soldat tué croit
vivre en Paradis,
comme chaque oreille croit
à tes doux propos,
comme nous croyons nous-mêmes, ne sachant
ce que nous faisons!
Seigneur, mon Dieu, mon doux Seigneur aux yeux verts!
Tant que tourne encore la terre, et cela paraît
bien étrange,
tant qu'il reste encore du temps et du feu,
donne à chacun un peu...
Et ne m'oublie pas.

Należy przyznać, że obydwa przytoczone powyżej tłumaczenia oddają nastrój i sens oryginału, choć tłumacz polski częściej rezygnuje z dosłowności niż tłumacz francuski. A. Mandalian wprowadza pewne zmiany do obrazu Okudźawy, które można zaobserwować już na początku: *Пока Земля вертутся, пока еще ярок свет*, A. Mandalian tłumaczy: *Dopóki nam Ziemia kręci się, dopóki jest tak czy siak*. W oryginale: *пока еще ярок свет*, a w polskim tłumaczeniu: *dopóki jest tak czy siak* – potocznie mówiąc: tak byle jak. W tłumaczeniu francuskim zachowano dokładnie: *Tant que la terre tourne encore, tant que la lumière est vive* – dopóki światło jest mocne.

Zarówno w tłumaczeniu polskim jak i francuskim zachowano powtarzany przez Okudźawę zwrot: *Господи мой Боже*, *Seigneur mon Dieu*, chociaż A. Mandalian dodaje: *Boże mój jedyny*, podkreślając tym samym przywiązanie religijne Polaków do Jedynego Boga, a w

poprzednim wersie Mandalian zamienia ros. *мудрость Бога: мочą*, co również świadczy o szczególnych uczuciach Polaków do Boga: он (Бор) posiada nie tylko mądrość, ale i moc, a to oznacza, że on wszystko może... Michel Duc Gonimaz pozostawia tak jak w oryginale: *Je le sais: tu peux tout, je crois en ta sagesse* – Ja to wiem, ty możesz wszystko wierzę w twoją mądrość.

Zwróćmy uwagę jak obydwaj tłumacze odtwarzają zawartą w utworze ironię i naiwną prostotę:

*мудрому дай голову, трусливому дай коня
mędrca obdaruj głową, tchórzowi dać konia chciej,
au sage une tête, au poltron un cheval*

Zauważmy, że zarówno w tłumaczeniu polskim jak i we francuskim dokonano zamiany wyrazu *mądry* na *mędrzec* (*sage*), zwiększając w ten sposób ekspresję całej wypowiedzi, ale nie zmieniając całego sensu i stylu oryginalnego. W pełni zachowano ironiczny charakter, a wers jest adekwatny do obrazu zawartego w tekście rosyjskim. Innym razem obydwaj tłumacze łagodzą wypowiedź autora oryginału:

*дай рвущемуся к власти навластвовать власть
tym, którzy pragną władzy, niech władza ta pójdzie w smak
Donne à ceux qui veulent le pouvoir de regner à loisir* (podaruj tym, którzy domagają się władzy możliwość rządzenia do woli)

Powtarzając się po każdej zwrotce prośbę: *И не забудь про меня* M. Duc Gonimaz tłumaczy dosłownie: *et ne m'oublie pas*. Natomiast A. Mandalian pisze: *I mnie w opiece swej miej*. W tym przypadku polski tłumacz mógł oczywiście również dosłownie przełożyć: I nie zapomnij o mnie, jednak rozszerza on prośbę: nie tylko, pamiętaj o mnie, ale weź mnie pod swoją opiekę. W polskich pieśniach religijnych często występują podobne wyrażenia: weź mnie w opiekę, o Panie, pod twoją opiekę uciekamy się Święta Boża Rodzicielko i inne. Z pewnością zaznaczył się tutaj wpływ kultury katolickiej bliskiej Polakom.

Kolejną zmianę dostrzegamy w polskim tłumaczeniu, w odróżnieniu od francuskiego tłumaczenia, w przedostatniej zwrotce: *как веруем и мы сами, не ведая что творим*, po polsku: *jak wszyscy wierzymy w Ciebie, nie wiedząc co niesie los*, po francusku: *comme nous croyons nous – mêmes, ne sachant ce que nous faisons!*

U Okudźawy: *не ведая что творим!* dokładnie tak samo we francuskiej wersji: *ne sachant ce que nous faisons!* Również forma wykrzyknikowa została tutaj zachowana. W polskiej wersji brzmi: *nie wiedząc, co niesie los*. Polski tłumacz wprowadził tutaj „los”, który jak wiadomo w poezji B. Okudźawy jest jednym z kluczowych słów [Новиков, 1997: 41] i oznacza bardzo wiele. Los u Okudźawy występuje w różnych postaciach: los – fortuna, los – siła wyższa, los – roznosicielka darów, los – potok wodny, los – statek i inne [Радзиевская, 1991: 64 – 72].

Mandalian poszerza także pole semantyczne w następującym wersie:

*как верит каждое ухо тихим речам Твоим
jak zmysł każdy chłonie z wiarą Twój ledwie słyszalny głos
comme chaque oreille croit a te doux propos*

podkreślając znaczenie wiary u Polaków, bo przecież pisze: *каждый chłonie z wiarą*, nasłuchując głosu Boga, chociaż jest on ledwo słyszalny, ponadto tłumacz polski dodaje: *каждый змысл*, a więc nie tylko słuch. W tłumaczeniu francuskim pozostawiono dosłownie, tak jak w oryginale: *chaque oreille croit à te doux propos*, być może w ten sposób powyższe wyrażenie trafia do serc Francuzów, którzy nie są aż tak religijni jak naród polski.

„Modlitwa” Okudźawy jest zbudowana na delikatnym połączeniu wiary w sprawiedliwość świata i ogromnych wątpliwości w tę sprawiedliwość, co potwierdzają słowa: *как верит солдат убитый, что он проживает в раю*; w tłumaczeniu polskim: *jak wierzy żołnierz zabity, że w siódmym niebie jest*; w tłumaczeniu francuskim: *comme un soldat tué croit vivre en Paradis*. W obydwóch tłumaczeniach zachowano dokładnie sens wypowiedzi oryginalnej, przy czym w języku francuskim dla podkreślenia wielkości i znaczenia raj, jak można

przypuszczać, napisano ten wyraz z dużej litery: *Paradis*. W tłumaczeniu polskim natomiast użyto porównania „jak w siódmym niebie” zamiast raju. W języku polskim wyrażenie „być w siódmym niebie” jest równoznaczne z poczuciem wielkiego szczęścia i spełnienia, zatem sens został adekwatnie oddany.

Należy stwierdzić, że w powyższych tłumaczeniach w pełni zachowano nastrój i charakter utworu, który jest ogromną prośbą wzniesioną do Boga. Zarówno w wersji francuskiej jak i w polskiej odczuwamy niezwykłą bliskość z Bogiem, z jego mocą i możliwością wpłynięcia na bieg wydarzeń...

Utwór jest przesycony miłością do ludzi, bo przecież B. Okudżawa prosząc: *nie zapomnij o mnie, miej mnie w swej opiece*, zwraca się w imieniu wielu ludzi, prosi o łaskę i opiekę dla każdego, co udało się tłumaczom odzwierciedlić w obydwóch tłumaczeniach.

Tłumaczenie polskie zawiera więcej zmian dotyczących poszerzenia pola semantycznego, wprowadzenia elementów charakterystycznych dla polskiej kultury oraz nacechowania emocjonalnego, co najprawdopodobniej wynika z polskiej mentalności.

Uważam, że niektóre sposoby tłumaczenia z powodzeniem stosowane przez A. Mandaliana wynikają ze specyfiki tłumaczenia z języków bliskopokrewnych [Ragojsza, 1980: 10]. Białoruski badacz W. Ragojsza podkreśla, że tłumaczenie z języka bliskopokrewnego jest utrudnione, gdyż nasila się oddziaływanie na tłumacza interferencji językowej, a tzw. „falszywi przyjaciele tłumacza” (po rosyjsku: *ложные друзья переводчика*, a po francusku: *les faux amis du traducteur*) stanowią poważny kłopot w procesie tłumaczenia. Z. Grosbart nazywa je pułapkami i podwodnymi rafami czyhającymi na tłumacza [Grosbart, 1984: 39].

Porównanie przekładów badanych w niniejszej pracy pozwala stwierdzić, że francuskie tłumaczenie jest bardziej dosłowne, nie wprowadzono w nim zmian i elementów charakterystycznych dla kultury francuskiej. W polskim tłumaczeniu zauważamy neutralizację nacechowanych elementów leksykalnych i potęgowanie tego nacechowania, rozwijanie niektórych wątków utworu i rozszerzanie obrazów poetyckich. Jednak należy przyznać, że w obydwóch tłumaczonych wersjach struktura utworu nie została naruszona, zachowano również powtórzenia stosowane przez Okudżawę po każdej zwrotce. Jeśli zaś chodzi o ilość sylab w poszczególnych wersach, to zarówno w języku polskim jak i francuskim jest ona różna. Z pewnością jest to również uzależnione od tego, iż jak wiadomo w języku polskim akcent zawsze pada na przedostatnią sylabę, w języku francuskim na ostatnią, a w języku rosyjskim jest on ruchomy, co może znacznie utrudniać zachowanie rytmiki w wersjach tłumaczonych. Jednakże w powyższym opracowaniu nie zajmujemy się analizą zmian siatki rytmicznej lub układu rymów, gdyż dogłębnie można je zbadać w obszerniejszej pracy. W niniejszym szkicu zasygnalizowano jedynie niektóre problemy związane ze sztuką tłumaczenia pieśni B. Okudżawy na język polski i francuski i zwrócono szczególną uwagę na zagadnienie odtworzenia zawartości semantycznej oryginału oraz oddania klimatu i stylu w przekładzie.

LITERATURA:

1. Borrel J., Castaing P. *Mémoires de maitres*. - Bourdeaux, 1996.
2. Charrier B. http://perso.wanadoo.fr/bernard.charrier/la_foi_lamour.htm
3. Grosbart Z. *Teoretyczne problemy przekładu literackiego w ramach języków bliskopokrewnych*. - Łódź, 1984.
4. *Histoire de la littérature russe, le XX ème siècle. T.3, Gels et dégels*. - Fayard, 1990.
5. Mandalian A. *Za co kochamy Bułata Okudżawę // Bułat Okudżawa. Pieśni. Ballady. Wiersze*. - Kraków, 1996.
6. Mazur – Mierzwa L. *Wybrane zagadnienia z tłumaczenia poezji Bułata Okudżawy na język polski // Respectus Philologicus*, 2004, Nr 6 (11).
7. Новиков Вл. И. *Булат Окуджаву // Авторская песня*. - М., 1997.
8. Рагойша В. П. *Проблемы перевода с близкородственных языков. Белорусско – русско – украинский поэтический взаимоперевод*. - Минск, 1980.
9. Радзиевская Т. В. *Слово «судьба» в современных контекстах // Логический анализ языка. Культурные концепты*. - М., 1991.